

ŽILVINĖ GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Lithuanian Culture Research Institute

KINEMATOGRAFINĖS ATMINTIES REMEDIJACIJOS, JŲ RECEPCIJA IR SKLAIDA VISUOMENĖJE

Cinematographic Remediations of Memory, Its Reception and Functioning in Society

SUMMARY

Cultural memory as symbolic heritage is objectivized and externalized in texts, ritual, monuments, commemoration ceremonies, objects, images and other media. Contemporary studies of cultural memory and communication investigate issues of remediation of cultural memory and communication. Cultural memory functions in different cultural communities depending on media technologies and mediums: printed texts and books, photographic, phonographic, audio-visual records and monuments, memorial sites. The article deals with the social aspects of remediation, communication and reception of cultural memory. Cinematic reflections of the past get particular attention.

SANTRAUKA

Kultūrinė atmintis – tai simbolinis paveldas, *objektyvuotas* ir *eksternalizuotas* tekstuose, ritualuose, paminkluose, paminėjimuose, objektuose, atvaizduose ir kitose medijose. Kultūrinės atminties (re)mediacijos problematika įsitvirtino šiuolaikiniuose kultūrinės atminties ir komunikacijos tyrimuose. Jos tęstinumas ir funkcionavimas įvairiose kultūrinėse bendruomenėse priklauso nuo medijų (technologijų) ar medijų (tarpininkų) – spausdintų tekstų, fotografinių, fonografinių, audiovizualinių atminties įrašų ir paminklų, memorialinių vietų. Straipsnyje tyrinėjami socialiniai kultūrinės atminties – atminties meno, prisiminimų įvaizdinimo – (re)mediacijos, komunikacijos ir recepcijos aspektai. Kinematografinės praeities refleksijos – tai archyvinis įsiskverbimas į kolektyvinės atminties teritorijas ir jų paribius – atminties aktualizacijos ir (re)mediacijos vyksmas.

RAKTAŽODŽIAI: kultūrinės atminties (re)mediacija, atminties archyvas, daugiamedijinis kontekstas.

KEY WORDS: (re)mediation of cultural memory, archive of memory, plurimedial context.

Filmo pasirodymo laukė įvairios vi-suomenės grupės: „kultūrininkai“, politinių kalinių ir tremtinių sąjungų atstovai, nukentėjusieji nuo sovietinio režimo, besidomintieji nesena istorija. Jo kūrėjai, ruošdami recepcijos lauką, pasi-telkė intermedijines strategijas. 2000 m. spalį LTV laidoje „Kino pasaulyje“ pa-rodytas siužetas iš filmavimo aikštelės²⁴, kuriame kalbėjo režisierius, aktoriai, prodiuseriai ir kt. J. Vaitkaus manymu, filmas suteiks impulsą kitiems kūrėjams ir sudarys bazę kurti kitus filmus, ka-dangi sukauptas visas kinematografinis arsenalas – aikštelės, bunkeriai, sodyba, ginklai, technika ir kt. Tarsi apsidraus-damas režisierius kalbėjo, kad netgi blo-gai sukūrus filmą šia tema, ji vis tiek traukia žmones, bet norima padaryti gerai, nors šie dalykai neprognuojami. Daumanto istorija paranki – turi ir dina-miką, ir emociją, ir intymumą. S. Balan-dis pažymėjo, kad Lietuva pribrendo šios temos interpretacijai, o B. Bublytė pasidalino savo personažo kuriamo pa-veikslo ypatumais. Laidos kūrėjų kalbin-tas Vaidotas Žukas pasakė, kaip svarbu, kad šis filmas rastų vietą šiuolaikinio jauno žmogaus širdyje ir nebūtų vien istorinis. Svarbi aplinkybė, kad filmo he-rojus į partizaninį judėjimą atėjo iš kul-tūros srities – šiuolaikiniai kultūrininkai neretai šalinasi pilietinių temų²⁵.

Filmo „Vieni vieni“ recepcijos laukas pasidalino į dvi priešingas stovyklas. Suvokiantieji filmą kaip istorinės tiesos atstatymą, vertino ypač teigiamai, o kri-tikai pastebėjo nemažai meninės kalbos trūkumų. Živilė Pipinytė rašė: „Jeigu filmo vertė būtų matuojama patriotizmo tankiu vienam kvadratiniam kino ekrano

centimetrui, Jono Vaitkaus filmui „Vieni vieni“ (Lietuva, 2004) nebūtų lygių.“²⁶ Ji kritiškai įvertino filmo veiksmo atitikimą realioms aplinkybėms, personažų cha-rakterių schemiškumą. Autorė taikliai pastebėjo, kad J. Lukšos-Daumanto bio-grafija jau tapusi legenda, idealiai iliustruojančia svarbiausias laikmečio proble-mas: „joje susipynė viskas – ir moralinis pasirinkimas, ir šeimos tragedija, kuri neatsiejama nuo to pasirinkimo, ir išda-vysčių tinklas, apraizgęs lietuvių idea-listus, ir Vakarų reakcija į tai, kas devy-nerius metus vyko Lietuvoje. Unikalu ir tai, kad Daumantas sugebėjo palikti au-tentiškus liudijimus“²⁷. Vaidas Jauniškis recenzijoje kaip trūkumus paminėjo is-torijos ir scenarijaus nesutapimus, pas-tarojo silpnumą, dėl kurio sunku sekti įvykių raidą, menkas šeimos istorijos sąsajas su bendrais tuometiniais įvykiais, tačiau teigiamai įvertino aktorių vaidybą bei Kipro Mašanausko sukurtą filmo gar-so takelį. Baigdamas recenziją V. Jauniš-kis, iškėlęs klausimą, kam skirtas filmas (juodai balta juosta „nežiūroviška“), ir pabrėžęs politinę-ideologinę funkciją, teigia, kad greičiausiai matantiems jame atsaką V. Žalakevičiaus juostai²⁸. Galima teigti, kad filmui parinkus antagonistinę intramedijinę retoriką, vienpusiškai ir schemiškai plėtojant siužetą ir kuriant charakterius, buvo siekiama įtvirtinti naują kinematografinį pokario naratyvą.

Nepaisant kritiškų atsiliepimų nau-jienų portaluose ir kultūros leidiniuose, filmas buvo žiūrimas. Rasa Paukštytė aptarė pirmojo nepriklausomybės de-šimtmečio Lietuvos kino finansavimą bei sklaidą ir pateikė duomenis, kad 2004 m. „Vieni vieni“ buvo vienas lankomiausių

filmų (13 vieta²⁹) – jį matė apie 23 tūkst. žiūrovų. Tai geriausias tuometinis lietuviško filmo lankomumo rezultatas per visus nepriklausomybės metus. Žinoma, kino žinovai tai siejo ne su menine filmo kokybe, o su išaugusiu susidomėjimu lietuvių kinu bei filmo tema. Tokie skaičiai pranoksta net komercinių juostų rodiklius Lietuvoje³⁰. Trisdešimtyje Lietuvos kino teatrų parodyti 764 „Vienui vieni“ seansai, 1993–2015 m. Lietuvos kino teatruose rodytų filmų reitingo duomenimis, žiūrovų skaičius išaugo iki 31 147, gauta 77 594 EUR pajamų ir užimta 494 vieta³¹. Užsienio lietuvių bendruomenėms buvo surengtos specialios filmo peržiūros. 2005 m. filmas rodytas Europos kinui skirtame renginyje „Euro Cine 25“ Briuselyje bei Europos Sąjungos šalių kino festivalyje Čikagoje. Niujorke filmo peržiūra, vykusi Jono Meko įkurto teatro ir antologijos salėje (joje rodomi nekomerciniai filmai), sulaukė žiūrovų dėmesio. N. Bražėnaitė-Lukšienė-Paronetto pasakojo apie jo sukūrimą, tragišką vyro ir savo pačios gyvenimą. 2004 m. išleista „Vienui vieni“ vaizdajuostė ir DVD – pirmasis Lietuvių filmas skaitmeniniu formatu – kuris papildytas medžiaga, susijusia su filmu, jo kūrimu ir istoriniu laikotarpiu. 2013 m. filmas perkeltas į *Youtube* ir žiūrėtas 15 096 kartus. *IMDb* filmų bazėje filmo reitingas 7,5 (iš 10), lietuviškoje filmų bazėje *obuolys.lt* kritikų įvertintas 60%, o žiūrovų – 83%. Filmą buvo remdijtuotas – jo interpai panaudoti Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro sukurtame dokumentiniame filme „Partizaninis karas Lietuvoje 1944–1953“ (2004).

Kai filmas buvo demontruojamas didžiuosiuose ekranuose, LTV 2 Lietuvos kino studijoje sukurtų vaidybinių filmų cikle „Retrospektyva“ buvo parodytas filmas „Niekas nenorėjo mirti“ (1965). Saulius Macaitis 2004 m. vasario mėnesio laidoje pabrėžė jo gyvybingumą ir pažymėjo, kad jis kelia daugiau diskusijų, nei duoda atsakymų, ir jeigu šis filmas prabėgus beveik keturiasdešimčiai metų dar ne Grūto parke, vadinasi, yra gyvas filmas³². Netrukus „Šiaurės Atėnuose“ pasirodė ir jo komentaras dėl „Vienui vieni“ ir „Niekas nenorėjo mirti“ supriešinimo bei šalies žiūrovų pasidalijimo į dvi priešiškas stovyklas³³. S. Macaičio manymu, šių panašios tematikos filmų palyginimai bus neišvengiami, kartu jis prisiminė, kad į „Vienui vieni“ premjerą rudenį susirinko labai specifiška publika. „Kažkoks patriotas pasibaičius filmui sušuko salei: „Iki šiol pasaulis žinojo tik melą apie Lietuvą iš Žalakevičiaus filmo, o dabar jis pagaliau žinos tiesą. Patriotas buvo taip įsitikinęs savo teisumu, kad būtų galėjęs stoti dėl to į dvikovą. Bet situacija vis dėlto ne tokia vienaprasinė. Pirmia, pasaulis niekada nematė „Niekas nenorėjo mirti“. Filmą buvo rodomas visoje Sovietijoje, na, dar kaimynėje Lenkijoje, bet juk Lenkija – tai dar ne pasaulis.“³⁴

Dabatai dėl šio filmo periodiškai suaktyvėja iki šiol. 2006 m. buvusių politinių kalinių ir tremtinių organizacijos viešai pareikalavo, kad Švietimo ir mokslo ministrė iš programos „Kinas mano mokykloje“, kuria siekiama skatinti vizualinį moksleivių raštingumą ir ugdyti kritinį mąstymą, pašalintų filmą „Niekas

nenorėjo mirti“, nes jis žemina Lietuvos partizanus ir pateisina sovietų terorą³⁵. 2016 m. A. Vitkaus dokumentinio filmo „Laikom frontą“, kuriame pasakojama apie Antano Lukšos (Juozo brolio) ir MGB agento Juozo Markulio gyvenimo paraleles, pristatymo proga prisimintas tuometinio Lietuvos prezidento Rolando Pakso sprendimas vizito į Gruziją ir Armėniją metu reprezentuoti šalį vežtis ne „Vienui vieni“, o sovietinį „šedevrą“ „Niekas nenorėjo mirti“, kuris sukėlė daug diskusijų televizijoje ir spaudoje³⁶.

Ši kontroversija bei kinematografinio Lietuvos istorijos įvaizdinimo klausimai

aptarinėti akademinėse diskusijose, viešose paskaitose ir seminaruose. 2008 m. balandį Vinco Mykolaičio-Putino muziejuje surengtas seminaras tema „Pokario ekranizacija“, kurį inicijavo muziejaus direktorė Onutė Šorienė, vertėjas ir kino kūrėjas J. Ohmanas. Seminare dalyvavo rašytojas ir dramaturgas Eugenijus Ignatavičius, filmo „Vienui vieni“ prodiuseris Vytautas Vilimas, muziejaus darbuotoja Ula Zaleskytė. Kalbėta apie „Niekas nenorėjo mirti“ ir „Vienui vieni“ kontroversiją, kritiškai vertinant V. Žalakevičiaus filmo ideologizmą ir nusižengimą istorinei tiesai³⁷.

„PARTIZANO ŽMONA“

2007 m. Valstybės dienos proga N. Bražėnaitė-Lukšienė-Paronetto apdovanota Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi ir ta proga išspausdintas pokalbis tapo įžanga į naują režisierių V. V. Landsbergio ir A. Marcinkevičiūtės sukurtą meninę-dokumentinę apybraižą „Partizano žmona“ (2011). Ši istorija, Jono Vaiškūno teigimu, yra „iškalbinga ir paties gyvenimo kino juostai tobulai surežisuota, išsiskirianti simboliškumu ir monumentalumu“³⁸. Savo namuose JAV ir kelionės po Lietuvą metu nufilmuota N. Bražėnaitė-Lukšienė-Paronetto pasakoja atsiminimus, kalbasi su gyvais liudininkais, Aidas Giniotis skaito Daumanto laiškus, kurie susiejami su asociatyviais Lietuvos gamtos vaizdais, rodomos asmeninės fotografijos, atspindinčios kartu praleistą laiką, žuvusių partizanų atvaizdai. Filmas parodytas 2012 m. tarptautiniame Vilniaus kino festivalyje „Kino pavasaris“, tarptautinia-

me Kauno kino festivalyje, surengtos specialios peržiūros kino teatruose, paskelbti pokalbiai su filmo kūrėjais ir herojais. 2012 m. filmas perkeltas į *Youtube* svetainę ir peržiūrėtas 7570 kartų.

Pasakodamas apie filmo atsiradimą, V. V. Landsbergis prisimena, kad 2000 m. Nijolei atvykus į Lietuvą kartu su Aleksu, Amerikoje gyvenančiu žydu, kurį dar vaiką karo metais iš Kauno geto išgelbėjo Nijolės mama ir brolis, kalbant su jais, vežiojant po Lietuvą, nutarė judviejų prisiminimus nusifilmuoti: „visa tai befiksuodamas supratau, kad mano filme „Baladė apie Daumantą“ užčiuopta tik nedidelė šios garbingos Bražėnų šeimos istorijos dalelytė. Šeimos, kurioje lemtingai susikryžiuo patys kilniausi ir skaudžiausi XX amžiaus mūsų tautos išbandymai – tarpukario Lietuvos kūrimas, vėliau karas, holokaustas, sovietų okupacija, partizaninis karas, Sibiras, emigracija Amerikon.“³⁹

LITERATŪRINĖ PARTIZANŲ REMEDIACIJA
ROMANE *POGRINDIS*

Iš literatūrinių J. Lukšos-Daumanto istorijos remediacijų verta paminėti kanadiečio lietuvių išeivių rašytojo Antano Šileikos romaną *Underground (Pogrindis, 2011)*, kurio vertimas į lietuvių kalbą pasirodė 2012 m. (išleistas 1500 egz. tiražu). Pasakojimas pagrįstas tikrais Lietuvos partizaninio karo faktais, o pagrindinio veikėjo Luko-Dūmo prototipas – J. Lukša-Daumantas bei jo ir N. Bražėnaitės (Monika) meilės istorija⁴⁰. A. Šileika pasakojimui apie kasdieninę patirtį, kovas ir traumas pasitelkia patirtinę retoriką, detaliai vaizduoja karo po karo – nematomo fronto – kasdienybę, tiesioginės kalbos intarpai sukelia „prisiminimo efektus“. Skaitytoją siekiama panardinti į netolimą praeitį, keletyje vietų nukrypstama į atminties ir amnezijos refleksijas (reflektyvios retorikos intarpai). Romanui būdingas žvilgsnis į rezistenciją „iš šalies“ ir iš šių dienų moralinių pasirinkimų pozicijų. Jis skirtas pirmiausia Kanados skaitytojams, menkai žinantiems apie Baltijos šalių pokario įvykius. Autorių nuo vaikystės lydėjo nevienareikšmės lietuviškumo patirtys ir „ryškiausias įspūdis yra tam tikra egzistencijos problema: draugai klausia, iš kur mes kilę; atsakome, kad iš Lietuvos, o žemėlapyje jos nėra [...] esu iš vietos, kuri neegzistuoja, todėl kartais atrodydavu, kad ir aš pats neegzistuoju.“⁴¹

Knyga išsamiai pristatyta A. Šileikos internetiniame tinklalapyje⁴², įtraukta į geriausių 2011 m. *Globe* ir *Mail* renkamų knygų šimtuką⁴³. Lietuvos skaitytojai su knyga supažindinti 2013 m. Tarptautinėje Vilniaus knygų mugėje. A. Šileika kal-

bėjo apie romano atsiradimo aplinkybes bei motyvus, išsamiai aiškino, kaip kūrė personažus, kokiais dokumentiniais šaltiniais rėmėsi. Svarbiausias jų – knyga *Partizanai* ir Lukšos istorija (partizanas Lietuvoje, Paryžiuje ir vėl Lietuvoje), tačiau personažas nėra Lukša. Luko-Dūmo portretą papildė A. Ramanausko-Vanago asmenybė⁴⁴. L. Donskis gyrė romaną ir vertino „kaip labai svarbų mūsų intelektualinio gyvenimo faktą [...]. Ne abstrakti, politizuota martirologija ar negyva literatūros „tiesa“, o gyva meninė tiesa ir nesumeluota europietiška istorija atveria Lietuvą ir sau, ir pasauliui. Puikus siužetas ir jaudinančios žmonių gyvenimo istorijos, o ne didieji valstybių griūtis naratyvai.“⁴⁵ R. Šlapkauskaitė LRT radijo laidoje „Ką man skaityti“ teigiamai įvertino romaną, pavadindama jį svarbiu „protezinės“ atminties fenomenu⁴⁶.

Literatūros kritikai romaną vertino nevienareikšmiai. Mindaugas Grigaitis, diskusijoje kalbėdamas apie kultūrologinę literatūros sluoksnį, jos dalyvavimą kolektyvinių pasakojimų įtvirtinime ir transformavime, pabrėžė romano literatūrinių priemonių, kalbos ir stiliaus skurdumą: „nederėtų pamiršti, kad vis dėlto literatūrai svarbu ne tik tema ir turinys. Kai kalba nužeminama tik iki ideologinio lygmens, manau, tekstas netenka nei vaizduotės žaismo, nei sąmonės sanitarijos lygmens [...]. Šileika sustingsta nesugebėjime emocijų atskleisti. Atrodo, kad išeivių rašytojas, peržiūrėjęs daug istorinių dokumentų, užstringa juose ir raporto stilių ima taikyti literatūrai. Sprogimas, žudymas, gaudymas aprašomas

administracinei kalbai artimu stiliumi ir neatrodo, kad tai būtų stilistinis sumanymas tokiu rašymu vaizduoti žmogaus atbukimą. Romanas rašomas tarsi raportas, kurio tikslas – suteikti kuo daugiau sausos istorinės medžiagos apie partizanų buiūtį. Veikėjai primena tik negyvas figūras, kurių psichologinis ar egzistencinis gyvenimo lygmuo lieka užgriozdintas po kanceliarinio stiliaus štampais: emocinis fonas apsiriboja žodžiais „gera būti šalia“, „gera turėti ranką rankoje“, „buvo gera pasakoti apie vaikystę“ [...], tai ne rašytojo, bet daugiau kronininko tekstas – jis, be abejo, svarbus, nes Vakarų visuomenę supažindina su jiems mažai žinomais įvykiais, tačiau apie saviemonės transformacijas jo kontekste būtų labai sudėtinga kalbėti⁴⁷. Galima sutikti su M. Grigaičiu, kad romanas, pretenduojantis į istorinės sąmonės ugdymą ar atmintį kuriančią fikciją, yra per silpnas užimti šią vietą. Algimantas Bučys nuosaikiau vertino tiek kritinius pasisakymus, tiek patį romaną, teigdamas, kad „lietuviams dar gyva legenda, matyt, užstojo pačios knygos specifiką. O juk angliškai skaitančiai publikai rašantis A. Šileika turėjo įveikti visiško skaitytojų informacinio nepasiruošimo barjerą“⁴⁸.

Kalbant apie romano recepciją užsienyje reikia paminėti lenkų-kanadiečių rašytojos Eva Stachniak pokalbį su A. Šileika, kuriame ji taikliai pastebi, jog žvelgiant „iš šalies“ galimas konfliktas tarp romantinio nacionalinio mito ir bandymo

jame išvelgti universalesnę istoriją. Dėl šios priežasties, A. Šileikos teigimu, šią vieną romantiškiausių Lietuvoje tikrų gyvenimo istorijų jis pakeitė (Lukas-Dūmas grįžta ne pas J. Lukšos-Daumanto metaforiškai vadintą savo „pirmąją žmoną“ Lietuvą, o pas tikrą pirmąją žmoną) atsižvelgdamas į šiandieninį skaitytoją, kuriam toks pasiaukojimas dėl tėvynės būtų sunkiai suvokiamas ir tikrieji Lietuvos patriotai, rašytojo teigimu, tokį faktų iškraipymą pasmerks⁴⁹. Nenuostabu, kad 2013 m. balandžio 2 d. pasirodė N. Bražėnaitės-Lukšienės-Paronetto komentaras, kuriame teigiama, kad „A. Šileikos žemiška ir ciniška Juozo Lukšos metaforos interpretacija – paprasčiausiai didžiulė nepagarba jo ir visų partizanų atminimui“⁵⁰. Komentare priekaištauta autoriui dėl faktų iškraipymo ir nekorektiško knygų *Partizanai* ir *Laiškai mylimajai* panaudojimo – ištiso kai kurių vietų perrašymo.

Vos pasirodžius romanui buvo nupirktos teisės jį ekranizuoti. Filmo scenarijų rašyti ėmėsi tarptautinė komanda dalyvaujant Alvydui Šlepikui ir Australijoje gyvenančiam režisieriui Tomui Donelai, kuris prisipažino, kad kūrinys jį taip sukretęs, jog nekurti filmo neįmanoma. Režisierius tikisi, kad padedant rašytojui ir tarptautinei kūrybinei komandai, dramatišką Lietuvos pokario ir pasipriešinimo istoriją pagaliau pavyks papasakoti taip, kad ją suprastų ir teisingai įvertintų ne tik lietuviai, bet ir likusi pasaulio dalis⁵¹.

„NEMATOMAS FRONTAS“ DAUGIAMEDIJINIAME KONTEKSTE

2014 m. pasirodė režisierių Jono Ohmano, Vinco Sruoginio ir prodiuserio Marko Johnstono sukurtas dokumentinis

filmas „Nematomas frontas“, pasakojantis apie pokario rezistenciją Lietuvoje remiantis J. Lukšos-Daumanto istorija.

Filmas gausiai dokumentuotas liudinin-
kų pasakojimais, nerodytais vertingais
archyviniais kadrais. Pokario laikų pri-
siminimais dalijasi visos pusės: ne tik
buvę Lietuvos partizanai, jų ryšininkai,
rėmėjai, šeimos nariai, bet ir sribai bei
kiti sovietinių saugumo struktūrų atsto-
vai, kovoję su partizanais. Kūrėjai gyvų
ginkluoto Lietuvos pasipriešinimo liu-
dytojų, istorinės medžiagos ieškojo ne
tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Lenkijoje,
Rusijoje, Švedijoje ir JAV.

Filme, kaip ir „Baladėje apie Dau-
mantą“, remedijuotas vienas svarbiausių
liudijimų apie J. Lukšos-Daumanto mir-
tį – J. Pajaujo ir J. Kukauskos pokalbis iš
laidos „Krantas“ archyvo. Filmo kūrėjai
teigė užtrukę trejus metus, kol jį pavyko
gauti. V. Sruoginis pažymėjo, kad niekas
nenorėjo apie jį pasakoti. „Tai buvo su-
dėtinga. Imant interviu, žmonės nenor-
ėjo apie jį šnekėti, nes buvo labai įskau-
dinti ir jautėsi išduoti. Nesvarbu, ar jie
su juo buvo susitikę gyvai, ar ne, jie
jautėsi taip išduoti, kad niekas nenorėjo
apie jį kalbėti. Štai kodėl naudojome se-
ną interviu, kuriame J. Kukauskas kalba.
Tai buvo vienintelis kelias, kuriuo galė-
jome gauti informacijos apie J. Kukaus-
ką. Mums prireikė kelerių metų, kol
suradome tą interviu, jis padėjo papa-
sakoti istoriją.“⁵² Taip pat filme remedi-
juotas lyriškas siužetas iš „Baladės apie
Daumantą“, kuriame brolis Antanas
Lukša girdo ir vėliau paleidžia arklį.
Filme kalbinamas JAV senatorius, pre-
zidentas Valdas Adamkus. Nuo kitų
kinematografinių interpretacijų filmą
skiria „žvilgsnis iš šalies“ – filmo kūrė-
jai svetimšaliai. Jie naujai pažvelgė į šią
istoriją to laikotarpio pasaulio politinių

įvykių kontekste, atvirai įvardino ir
vaizdžiai iliustravo, kas buvo saugumie-
tis, o kas išdavikas.

Filmo pasirodymas sutapo su naujo-
mis iš Rytų kylančiomis politinėmis grės-
mėmis – Rusijos įvykdyta Ukrainos Kry-
mo aneksija. Kalbėjimas apie neseną
praeitį tokių įvykių konteste Lietuvos
žiūrovui tapo nepaprastai aktualus. Pra-
dėjus filmą rodyti didžiosiose Lietuvos
kino salėse, pasirodė V. Jauniškio recen-
zija, kurioje taikliai atskleisti svarbiausi
filmo privalumai ir trūkumai. Ypač svar-
bu, kritiko manymu, kad „filmas buvo
taikomas užsienio auditorijai, ir šis pa-
sirinkimas taiklus, nes tai reikalingiau –
ypač šių dienų Ukrainos ir letarginės
užsienio reakcijos į Rusiją kontekste“⁵³.
Teigiamai įvertinta archyvinės dokumen-
tinės medžiagos gausa ir taikli atranka,
tačiau „filmas ima šlubuoti režisuojant
tam tikras scenas, per menkai išsižiūrint
į žmones, įsiklausant“⁵⁴. Kritikas pastebi,
kad filmas padeda atskleisti dar vieną
svarbią J. Lukšos-Daumanto asmenybės
pusę: „kai Juozas Lukša su Nijole nuo-
traukose klajoja po Paryžių ir žiūri ar-
chitektūrą (nes ją studijavo), kai rašo
nuostabius literatūrinius laiškus (puikiai
Andriaus Mamontovo perskaityti!) – at-
siskleidžia kitas, buvęs galimas šio žmo-
gaus gyvenimas: kultūros, meno žmo-
gaus. O drauge – gerokai platesnio
žvilgsnio stratego nei tiesiog jaunuolio,
iš sodžiaus patraukusio Tėvynės ginti“⁵⁵.
Kritiniu vertinimu išsiskyrė kino kritikės
Agnės Mackevičiūtės recenzija, kurioje
neigiamai atsiliepta apie filmo meninę ir
estetinę pusę, pabrėžta, kad filmas pa-
viršutiniškas, menkai atskleista istorija
bei herojų charakteriai⁵⁶.

2014 m. „Nematomas frontas“, parodytas festivalyje „Kino pavasaris“, žiūrovų buvo išrinktas geriausiu – žiūroviškiausiu – lietuvišku filmu, ir Lietuvos kino industrijos apdovanojimų vakare kūrėjams įteikta „Kino pavasario“ statulėlė. 2015 m. Sidabrinės gervės apdovanojimuose filmas nominuotas Metų geriausio ilgametražio dokumentinio kino filmo kategorijoje. Filmas rodytas Lietuvos miestų ir miestelių kino teatruose ir salėse, net ir praėjus dviems mėnesiams po premjeros, „Nematomas frontas“ laikėsi kino teatrų repertuaruose. Per tą laiką filmą pamatė beveik 25 tūkst. žiūrovų, gausiai lankė moksleiviai. Jis buvo įtrauktas į edukacinį projektą „Mokausi iš kino“, kuriuo ugdomas kinematografinis raštingumas. Remiantis LKC duomenimis, filmą kino teatruose žiūrėjo 27 456 žiūrovai, gauta 106 519 EUR pajamų, užimta 357 vieta 1993–2015 m. lankomiausių filmų sąrašė⁵⁷. Filmo kūrėjai dalyvavo įvairių kultūros įstaigų rengiamose filmo peržiūrose. Filmą 2015 m. rodė LRT televizija nepriklausomybės atkūrimo dienos 25 metų proga. Taip pat surengti pristatymai JAV Pasaulio lietuvių centre Lemonte, Niujorko lietuvių bendruomenėje, Lietuvos šaulių

sajungoje išeivijoje Čikagoje. 2014 m. liepos 11 d. išskirtiniame seanse Pasaulio lietuvių jaunimo suvažiavime „Nematomas frontas“ buvo palydėtas kelias minutes trukusiomis ovacijomis⁵⁸.

Filmo kūrėjai pasitelkė įprastas ir naujas rinkodaros strategijas. Įvairiuose portaluose paskelbta interviu su filmo kūrėjais⁵⁹, jo heroje N. Bražėnaite-Lukšiene-Paronetto⁶⁰, pranešimuose minimi žinomų politikos, kultūros ir kitų sričių žmonių teigiami atsiliepimai. J. Lukšos-Daumanto našlė dalyvavo ir kalbėjo filmo premjeroje Vilniuje ir Kaune. Buvo sukurtas oficialus filmo tinklalapis anglų kalba⁶¹, panaudotos socialinių tinklų galimybės: *Facebook* (15 996 paspaudimai „patinka“) paskyroje skelbiamos su filmu susijusios naujienos. Taip pat pasitelktas naujas rinkodaros būdas – pilietinė iniciatyva – žalių juostelių su miško simbolika platinimas, kurios tapo „Nematomo fronto“ atributu, skatinančiu pagerbti už Lietuvos laisvę kovojusių partizanų atminimą. Vos pasirodžiusios juostelės iškart išpopuliarėjo. Jas ryšėdami ant rankos padėką miško broliams reiškė daugybė žmonių – nuo žinomų visuomenės veikėjų iki moksleivių. 2015 m. filmas išleistas DVD formatu.

IŠVADOS

Istorinių dokumentų ir archyvų tyrinėjimai, gyvų praeities įvykių liudininkų pasakojimų fiksavimas ir jų „vertimas“ į meninę kino ir literatūros kalbą tampa ypač svarbia kultūrinės atminties kūrimo, perkūrimo ir jos sklaidos visuomenėje dalimi. Kinas, literatūra ir kiti menai šiuolaikinio kūrėjo rankose tampa svar-

biomis kultūrinę atmintį kuriančiomis medijomis. Šiuolaikinės skaitmeninės vaizdo, garso ar audiovizualinės įrašymo technologijos kuria ir materializuoja naujas atminties formas, kurios iš esmės keičia spausdintą atminties įrašymo kultūrą ir paradigmą. Nuolatinis atminties perrašymas ir pertvarkymas – tai kultū-

rinės atminties remediacija. Daugiamedijiniuose tinkluose – televizijoje, įvairiuose internetiniuose kanaluose, socialinėse medijose kuriami kino filmų receptijos kontekstai, kurių tyrimas leidžia atskleisti, kaip kinas tampa atminties medija. Publikacijos nacionaliniuose ir tarptautiniuose leidiniuose, kino žurnaluose, TV laidos, kino prodiuserių pasitelkiamos rinkodaros strategijos (specialių peržiūrų rengiamas, DVD versijų išleidimas, rinkos segmentų kūrimas, interviu su prodiuseriais ir aktorais paskelbimas, istorinio konteksto informacijos pateikimas ir t. t.), apdovanojimai, politikų pasisakymai, akademinės istorikų, filosofų, kultūrologų ir kt. kontroversijos, komentarai ir publikacijos, įtraukimas į edukacines programas kuria kino filmo receptijos lauką ir potencialiai padeda jį formuoti kaip kultūrinės atminties laikmeną. Šis medijose kuriamas receptijos kontekstas, sudarantis daugiamedijinį tinklą, tampa svarbia kultūrinės atminties remediacijos dalimi.

Aptartos įvairios meninės vertės J. Lukšos-Daumanto istorijos televizinės, kinematografinės ir literatūrinės remediacijos atskleidžia pagrindines pokario naratyvo transformacijas ir šios istorijos virsmą į herojinę chrestomatinių pasakojimą. Pirmoji kinematografinė V. V. Lands-

bergio „Baladė apie Daumantą“ – romantis epas, XX a. 9 deš. viduryje pradėjęs kurti naują pokario pasakojimą ir tapęs svarbia šios istorijos vaizdavimo *schema* bei archyvinio dokumentu, kurio ištraukos pakartojamos vėlesnėse remediacijose. Po aštuonerių metų sukurtas J. Vaitkaus vaidybinis dokumentinis filmas „Vienui vieni“ tapo veikiau atsaku V. Žalakevičiaus „Niekas nenorėjo mirti“ (1965), kuriame kino kalba tvirtinamas naujas pokario naratyvas antagoinistine intramedijine retorika, vienušišku ir schemišku siužetu ir charakteriais. V. V. Landsbergio „Partizano žmona“ (2011) – lyriška subtili kelionė į praeitį, pasakojama N. Bražėnaitės lūpomis. A. Šileikos romanas *Pogrindis* (2012) ir filmas „Nematomas frontas“ (2014) atvertė naują pokario rezistencijos ir J. Lukšos-Daumanto asmenybės interpretacijos puslapį. Juose į šią istoriją pažvelgta iš šalies, neturint tiesioginio sąlyčio su ja, adresuojant ją pirmiausia ne Lietuvos, o užsienio skaitytojui ir žiūrovui. Romane istorija transformuota ir pritaikyta nūdienos realijoms bei gyvenimo sampratoms, filme sukurtas herojinis pasakojimas leidžia pažvelgti į Lietuvos pokarį iš šalies pasaulio įvykių kontekste. Visos šios remediacijos padeda kurti ir palaikyti kultūrinę atmintį.

Literatūra ir nuorodos

- ²⁴ Laidos „Kino pasaulyje“ archyvas. LRT mediateka. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/17115> [žiūrėta 2016 04 22]
- ²⁵ Ten pat.
- ²⁶ Živilė Pipinytė, Neperžengti kino barjerai: Jono Vaitkaus „Vienui vieni“ premjera. *Delfi.lt*. 2004 kovo 2 d. Prieiga per internetą: [\[kau-filmo-vienui-vieni-premjera.d?id=3847624\]\(http://www.delfi.lt/veidai/kinas/neperzengti-barjerai-jono-vait-kau-filmo-vienui-vieni-premjera.d?id=3847624\) \[žiūrėta 2016 06 06\]](http://www.delfi.lt/veidai/kinas/neperzengti-barjerai-jono-vait-</p>
</div>
<div data-bbox=)

²⁷ Ten pat.

²⁸ Vaidas Jauniškis, Niekas nenorėjo liautis. Tv3.lt. 2003 liepos 8 d. Prieiga per internetą: <http://www.tv3.lt/naujiena/285112/vaido-jauniskio-kulturos-metro-niekas-nenorejo-liautis> [žiūrėta 2016 06 06]

- ²⁹ Lietuvos kino teatruose rodytų filmų topas (1993–2015 m.). *Lietuvos kino centras*. Prieiga per internetą: <http://www.lkc.lt/wp-content/uploads/2014/10/Lietuvos-kino-teatruose-rodytu-filmu-topas-1993-2015-m.1.pdf> [žiūrėta 2016 06 02]
- ³⁰ Rasa Paukštytė, Lietuvių kinas 1990–2003. Lfc.lt 2004 liepos 19 d. Prieiga per internetą: <http://www.lfc.lt/lt/Page=ArticleList&ID=1118> [žiūrėta 2016 06 02]
- ³¹ Lietuvos kino teatruose rodytų filmų topas (1993–2015 m.). *Lietuvos kino centras*. Prieiga per internetą: <http://www.lkc.lt/wp-content/uploads/2014/10/Lietuvos-kino-teatruose-rodytu-filmu-topas-1993-2015-m.1.pdf> [žiūrėta 2016 06 02]
- ³² Laidos „Retrospektyva“ archyvas. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/8714> [žiūrėta 2016 06 30]
- ³³ Saulius Macaitis, Niekas nenorėjo mirti. *Šiaurės Atėnai*. 2004 vasario 28 d. Prieiga per internetą: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110110052157/http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=690&kas=straipsnis&st_id=2467 [žiūrėta 2016 07 01]
- ³⁴ Ten pat.
- ³⁵ Andrius Sytas, Politiniai tremtiniai reikalauja mokiniams nerodyti filmo „Niekas nenorėjo mirti“. *Alfa.lt*. 2006 lapkričio 16 d. <http://www.alfa.lt/straipsnis/89325/politiniai-tremtiniai-reikalauja-mokiniams-nerodyti-filmo-niekas-nenorejo-mirti#ixzz4F7jrpzTH> [žiūrėta 2016 05 05]
- ³⁶ Žurnalistas R. Valatka stebėjosi Prezidento sprendimu, nes „Niekas nenorėjo mirti“ aiškiai „šlovina kagėbistus ir reabilituoja stribus. Kaunas, Povilas. Pasitikėjimo, išdavystės ir kraujo pėdsakai. LŽS nario A. Vaitkaus filmo pristatymo proga. *Kauno žurnalistas.lt*. 2016 vasario 29 d. Prieiga per internetą: <http://www.kauno-zurnalistas.lt/35864/> [žiūrėta 2016 06 07]
- ³⁷ Žilvinas Radavičius, Sostinės inteligentija diskutavo apie pokario ekranizaciją. *Lietuvos rytas*. 2008 balandžio 13 d. Prieiga per internetą http://kultura.lrytas.lt/-12080705861205978525-sostin%C4%97s-inteligentija-diskusavo-apie-pokario-ekranizacij%C4%85.htm?utm_source=lrExtraLinks&utm_campaign=Copy&utm_medium=Copy [žiūrėta 2016 09 05]
- ³⁸ Jonas Vaiškūnas, Filmas „Partizano žmona“ – gyvas istorijos vėjas. *Delfi.lt*. 2011 rugsėjo 29 d. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/jvaiskunas-filmas-partizano-zmona-gyvas-istorijos-vejas.d?id=50098000> [žiūrėta 2016 09 05]
- ³⁹ Vytautas V. Landsbergis, Partizano žmona. *Bernardinai.lt*. 2007 liepos 18 d. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2007-07-18-partizano-zmona/4430> [žiūrėta 2016 06 11]
- ⁴⁰ Antanas Šileika, *Pogrindis*. Iš anglų k. vertė Irma Šlekytė. Vilnius: Versus aureus, 2012.
- ⁴¹ Ramūnas Čičelis, Antanas Šileika: esu vaizduotės emigrantas. *Bernardinai.lt*. 2013 kovo 16 d. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-03-16-ramunas-cicelis-antanas-sileika-esu-vaizduotes-emigrantas/97347> [žiūrėta 2016 08 05]
- ⁴² www.antanassileika.ca
- ⁴³ Richard Handler, Notes from the ‘Underground’ of Antanas Sileika’s life. *Cbc.ca*. November 29, 2011. Prieiga per internetą: <http://www.cbc.ca/news/canada/notes-from-the-underground-of-antanas-sileika-s-life-1.1117059> [žiūrėta 2016 07 07]
- ⁴⁴ Antanas Šileika pristato romaną „Pogrindis“. *Literatūra ir menas*. Mediateka. Prieiga per internetą: <http://literaturairmenas.lt/mediateka/942-antanas-sileika-pristato-romana-pogrindis> [žiūrėta 2016 09 02]
- ⁴⁵ Leonidas Donskis, Reikėjo gyvam susideginti, kad Lietuvos buvimas taptų faktu. *Delfi.lt*. 2013 kovo 22 d. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/ldonskis-reikejo-gyvam-susideginti-kad-lietuvos-buvimas-taptu-faktu-pasauliui.d?id=60968331> [žiūrėta 2016 07 05]
- ⁴⁶ Rūta Šlapkauskaitė, Apie partizanus ir protezinę atmintį: A. Šileikos romanas „Pogrindis“. *Lrt.lt*. 2014 balandžio 19 d. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/10/41102> [žiūrėta 2016 06 05]
- ⁴⁷ Apie istoriją literatūroje. Diskutuoja Mindaugas Grigaitis, Simona Siderevičiūtė, Urtė Sakalytė, Loreta Varaniūtė ir Urtė Navalinskaitė. *Kamanė.lt*. 2013 birželio 17 d. Prieiga per internetą: <http://www.kamane.lt/layout/set/print/Kamanestekstai/2013-metai/Birzelis/Literatūra/Apie-istorija-literaturoje> [žiūrėta 2016 06 06]
- ⁴⁸ Požiūriai. Algimantas Bučys. „Metų“ anketa. *Metai*. 2014, Nr. 7. Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7701-poziruiai-algimantas-bucys> [žiūrėta 2016 06 08]
- ⁴⁹ Eva Stachniak in Conversation with Antanas Sileika. *Evastachniak.com*. February 16, 2011. Prieiga per internetą: <http://www.evastachniak.com/2011/02/16/eva-stachniak-in-conversation-with-antanas-sileika/> [žiūrėta 2016 06 22]
- ⁵⁰ Nijolės Bražėnaitės-Lukšienės-Paronetto – legendinio partizanų vado Juozo Lukšos-Dau-

- manto žmonos įspūdžiai perskaičius Antano Šileikos romaną „Underground“ (Pogrindis). Vytauto V. Landsbergio pokalbis su Nijole Braženaite-Lukšiene-Peronetto. *Bernardinai.lt*. 2013 balandžio 2 d. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-04-02-nijole-brazenaite-luksiene-paronetto-dar-vienas-istorinis-romanas/98422> [žiūrėta 2016 06 11]
- ⁵¹ Antano Šileikos „Pogrindis“ – lietuvių pasipriešinimo bei meilės istorija. *Bernardinai.lt*. 2012 spalio 25 d. Prieiga per internetą <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-10-25-antano-sileikos-pogrindis-lietuviu-pasipriesinimo-bei-meiles-istorija/89871> [žiūrėta 2016 06 12]
- ⁵² Mindaugas Jackevičius, Po filmo apie partizanus: niekas nenorėjo pasakoti apie išdaviką. *Delfi.lt*. 2014 rugpjūčio 13 d. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/po-filmo-apie-partizanus-niekas-nenorejo-pasakoti-apie-isdavika.d?id=65546392> [žiūrėta 2016 07 05]
- ⁵³ Vaidas Jauniškis, Nematomo fronto pusės. *Lfc.lt*. 2014 rugpjūčio 15 d. Prieiga per internetą: <http://www.lfc.lt/lt/Page=ArticleList&ID=11684> [žiūrėta 2016 06 12]
- ⁵⁴ Ten pat.
- ⁵⁵ Ten pat.
- ⁵⁶ Agnė Mackevičiūtė, Žvilgsnis į nematomą frontą. *Žurnalaskinas.lt*. 2014 liepos 24. Prieiga per internetą: <http://www.zurnalaskinas.lt/musukinas/2014-10-01/Nematomas-frontas> [žiūrėta 2016 05 22]
- ⁵⁷ Lietuvos kino teatruose rodytų filmų topas (1993–2015 m.). *Lietuvos kino centras*. Prieiga per internetą: <http://www.lkc.lt/wp-content/uploads/2014/10/Lietuvos-kino-teatruose-rodytu-filmu-topas-1993-2015-m.1.pdf> [žiūrėta 2016 06 02]
- ⁵⁸ Filme „Nematomas frontas“ partizanų lyderio Juozo Lukšos žodžius taria Andrius Mamontovas. *Vakarų ekspresas*, 2014 liepos 22 d. Prieiga per internetą: <http://www.ve.lt/naujienos/kultura/filmai/filme-nematomas-frontas-partizanulyderio-juozo-luksos-zodzius-taria-andrius-mamontovas-1216037/> [žiūrėta 2016 06 02]
- ⁵⁹ Mindaugas Jackevičius, Po filmo apie partizanus: niekas nenorėjo pasakoti apie išdaviką. *Delfi.lt*, 2014 rugpjūčio 13 d. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/po-filmo-apie-partizanus-niekas-nenorejo-pasakoti-apie-isdavika.d?id=65546392> [žiūrėta 2016 09 02]; Filmas „Nematomas frontas“ apie Lietuvos partizaninį pasipriešinimą pristatytas Niujorke. Fimo kūrėjas kalbina Austėja Masiokaitė. *Bernardinai.lt*, 2012 rugsėjo 16 d. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-09-16-filmas-nematomas-frontas-apie-lietuvos-partizanini-pasipriesinima-pristatytas-niujorke/88004> [žiūrėta 2016 09 02]
- ⁶⁰ Lina Grikevičienė, Partizano Juozo Lukšos-Daumanto žmona: „Nepatogaus laiko meilei nėra“. *15min.lt*, 2014 rugsėjo 6 d. Prieiga per internetą: <http://www.15min.lt/ji24/straipsnis/laisvalaikis/partizano-juozo-luksos-daumantozmona-nepatogaus-laiko-meilei-nera-566-449208> [žiūrėta 2016 07 02]
- ⁶¹ <http://www.theinvisiblefront.com> [žiūrėta 2016 07 24]